

Кудін А.А.

Київський університет інтелектуальної власності та права

ORCID ID: 0000-0002-5236-3140

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УМОВАХ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті розкрито деякі аспекти розвитку правової системи в умовах євроатлантичної інтеграції та воєнного стану в Україні. Доведено, що в умовах російсько-української війни змінюється правовий статус громадян України та інших фізичних осіб, які перебувають в полі впливу правової системи України. Понад мільйон громадян України пішли на службу у Збройні сили інші сили оборони України, й усі вони стали комбатантами відповідно до норм міжнародного унітарного права зі всіма похідними наслідками, зокрема отримали легітимну можливість знищувати російських окупантів. Майже одночасно цивільні особи в Україні – як громадяни, так й іноземці та особи без громадянства, які не є комбатантами, отримали також право знищувати ворогів, що успішно і здійснюють українські партизани на тимчасово окупованих територіях. В умовах воєнного стану, пов'язаного з повномасштабним вторгненням російських військ в Україну, об'єктивно було здійснено реформування вітчизняних органів публічної влади, припинили своє існування одні публічні органи й для виконання уточнених осучаснених функцій держави виникають нові. Так, указами Президента України були утворені військові адміністрації. При цьому не спиняється інтеграція українського суспільства до цінностей і стандартів ЄС, навпаки – вона посилилася. Вагомий вплив на формування правової системи України в таких умовах здійснюють політичні та воєнні стандарти НАТО. Загальні вітчизняні принципи права надалі утверджуються, насамперед щодо переходу всієї правової системи України на дотримання букви й духу принципу верховенства права, та наповнюються новим змістом і новітніми спеціальними принципами належного врядування. Змінюються підходи до розуміння правової поведінки та застосування юридичної практики стосовно парадигми правової поведінки публічних службовців. Змінюється також і юридична практика, поштовхом для чого є насамперед не обставини воєнного стану, а європейські стандарти та нові виклики, які виникають у суспільних відносинах.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, засоби впливу, комбатант, НАТО, правова система, принцип, публічна адміністрація, стандарти, суб'єкти, цінності.

Вступ. Україна є правова демократична держава, у якій людина визнана найвищою соціальною цінністю. Реалізація цих положень Конституції України прямо впливає на сучасний розвиток її правової системи, що перебуває на зламі історичних епох. Повномасштабне російське вторгнення в Україну в ході тривалої російсько-української війни призвело до важких для Українського народу та України як держави наслідків. Російськими терористами було вбито тисячі українських громадян, окуповано значну частину територію, знищено сотні об'єктів критичної інфраструктури. Внутрішніми переселенцями стали мільйони українських громадян, десятки тисяч українських жінок і дітей знайшли притулок від війни в західних державах.

Проте права система України продовжує функціонувати. Суд, правоохоронні органи, органи

виконавчої влади та місцевого самоврядування продовжують виконувати свої обов'язки щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб. Однак права система України розвинулася – у ній було започатковано й розвинуто нові певні як засади, так і правові інструменти, які властиві новим проблемам в Україні.

До проблеми розвитку правової системи країни зверталися вітчизняні вчені Ю. Ведерніков, В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, М. Лазаренко, А. Папірна, О. Петришин, О. Правоторова, Р. Фелікс, М. Цвік та ін. Проте вони безпосередньо викликів сучасного стану розвитку правової системи України в умовах євроатлантичної інтеграції та воєнного стану в Україні не торкалися, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії міжнародного гуманітарного права, теорії права, а також вітчизняного законодавства виявити й описати сучасний стан розвитку правової системи України та запропонувати напрямки її удосконалення.

Результати дослідження. У юридичній літературі сталою є точка зору, що в кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, юрисдикційні органи, сформувалися риси правового менталітету, правової культури, що й об'єднується загальним поняттям «правова система». У будь-якій державі правова система детермінована історичними та географічними чинниками, є частиною соціальної системи держави. Правова система – це комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин та юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання. Структуру правової системи становлять такі елементи: суб'єкти права – фізичні особи, організації та юридичні особи; правові норми та принципи; правові відносини, правова поведінка, юридична практика, режим функціонування правової системи; правосвідомість і правова культура; законність і правопорядок як результат взаємодії зазначених елементів [1].

Більш детально спинимося на стані та трансформації юридичних елементів правової системи України на сучасному етапі її розвитку. Фізичні особи в Україні, з погляду формальної догматики, можуть мати загальний статус громадянина України, іноземця чи особи без громадянства. Однак провідним в умовах війни стає статус щодо військової служби. Відповідно є громадяни України та іноземці, які воюють у Збройних силах України, інших сил безпеки та оборони. Вони мають статус комбатантів відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. До їх компетенцій належить право відкрито носити зброю, підпорядковуватися наказам, а найголовніше – вони зобов'язані знищувати російських окупантів, які є також комбатантами.

Усі інші фізичні особи не мали би права це робити в легальний спосіб, однак у певний спосіб новітнє українське законодавство практично звільнило від кримінальної відповідальності інших осіб за знищення окупантів. Так, згідно із Законом України від 3 березня 2022 р. «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», констатуючи акт збройної агресії російської федерації проти суверенітету України, беручи до уваги прагнення цивільних осіб до активної участі в національному спротиві, прагнучи захис-

тити життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку людини як найвищої соціальної цінності та враховуючи положення частини першої ст. 65 Конституції України, згідно з якою захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України, Верховна Рада України ухвалила, що в період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії російської федерації та/або інших держав, зокрема отримувати вогнепальну зброю та боеприпаси до неї відповідно до порядку й вимог, установлених Міністерством внутрішніх справ України. Застосування цивільними особами вогнепальної зброї, отриманої відповідно до цього Закону, здійснюється аналогічно до застосування зброї військовослужбовцями під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. Цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Кримінальний кодекс України було доповнено нормою, що цивільні особи не несуть кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України [2]. Це дало можливість сотням українських партизанів знищувати російський окупантів на тимчасово окупованих територіях засобами отруєння, підрізу, застосування вибухових засобів і вогнепальної зброї.

У свою чергу юридичні особи в Україні поділяються на приватних, публічних і громадських. Перші створюються з метою задоволення приватного, другі – державного й органів місцевого самоврядування, треті – колективного інтересу. Публічні та приватні юридичні особи можуть поставати у формі установ і підприємств, а публічні крім того – у формі державних і комунальних організацій. Наприклад, на територіях, на яких уведено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації. Рішення про утворення військових адміністрацій ухвалюються Президентом України за поданням

обласних державних адміністрацій або військового командування [3].

Наприклад, у зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ в Україну для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку Президент України Володимир Зеленський своїм Указом від 24 лютого 2022 р. №68 утворив Вінницьку обласну військову адміністрацію, Волинську обласну військову адміністрацію, Донецьку обласну військову адміністрацію, Дніпропетровську обласну військову адміністрацію та ін. [4].

Отже, в Україні як державі, що перебуває в умовах воєнного стану, постійно відбувається реформування органів публічної влади, припиняють своє існування одні органи, і для виконання уточнених функцій держави виникають нові.

Норми права є первинною складовою права будь-якої правової системи. Оскільки Україна належить до романо-германської правової сім'ї, то основними нормами права є нормативно-правові акти високого рівня (закони) та численні підзаконні нормативно-правові акти. Основним Законом України є Конституція України. Також вагомий вплив на формування правової системи України здійснюють міжнародно-правові акти, насамперед основоположні акти ООН та Європейського Союзу.

Останні стали особливо актуальними після підписання угоди про асоціацію України в ЄС і відповідного плану заходів з її реалізації. Крім того слід підкреслити, що вагомий вплив на правову систему України почали здійснювати судові прецеденти (рішення) Європейського суду з прав людини, який здійснює захист порушених прав громадян країн-учасниць Ради Європи на основі реалізації положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [5; 6; 7].

Принципи права є основоположною категорією в будь-якій країні романо-германської правової сім'ї. Не є виключенням із цього правила й Україна. У вітчизняній науковій і навчальній літературі принципи характеризуються як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні настанови, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи [8].

В умовах сьогодення загальні вітчизняні принципи права проходять своє подальше утвердження, насамперед щодо переходу всієї правової системи України на дотримання букви й духу принципу верховенства права. Наповнюються новим зміс-

том і спеціальні принципи – наприклад, в адміністративному праві все ширше використовуються принципи належного врядування [9].

Змінюються підходи до розуміння правової поведінки та застосування юридичної практики. Стосовно першої проблеми потрібно звернути увагу на зміну парадигми правової поведінки чиновників у зв'язку із застосуванням інституту е-декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та інших сучасних антикорупційних заходів, які є вже упровадженими у правозастосуванні чи перебувають та стадії розроблення і правотворчості. Це призводить до зміни правової поведінки публічні чиновників як на службі, так і в побуті [10]. Змінюється також і юридична практика, яка підлаштовується як під європейські стандарти, так і під нові виклики, які виникають у суспільних відносинах. Слушним прикладом тільки що зазначеного є запровадження в Україні європейських стандартів фіксації порушень правил дорожнього руху за допомогою технічних засобів та особливості застосування в таких випадках адміністративної відповідальності, яка може характеризуватися з погляду суб'єктивної сторони презумпцією тимчасової винності власника транспортного засобу, на якому скоєно порушення правил дорожнього руху [11].

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість сформулювати такі узагальнення щодо сучасного стану розвитку правової системи України:

– в умовах російсько-української війни змінюється правовий статус громадян України та інших фізичних осіб, які перебувають у полі впливу правової системи України;

– понад мільйона громадян України пішли на службу до Збройних сил, інших сил оборони України, і всі вони стали комбатантами відповідно до норм міжнародного унітарного права зі всіма похідними наслідками. Зокрема вони отримали легітимну можливість знищувати російських окупантів;

– майже одночасно цивільні особи в Україні – як громадяни, так й іноземці та особи без громадянства, які не є комбатантами, отримали право знищувати російських окупантів, що успішно і здійснюють українські партизани на тимчасово окупованих територіях;

– в умовах воєнного стану, пов'язаного з повномасштабним вторгненням російських військ в Україну, об'єктивно було здійснено реформування вітчизняних органів публічної влади, припиняють своє існування одні публічні органи, і для виконання уточнених осучаснених функцій

держави виникають нові (так, указами Президента України було утворено військові адміністрації);

– в умовах воєнного стану не спиняється інтеграція українського суспільства до цінностей та стандартів ЄС, і навпаки – вона посилилася;

– вагомий вплив на формування правової системи України в таких умовах здійснюють політичні та воєнні стандарти НАТО;

– загальні вітчизняні принципи права надалі утверджуються насамперед щодо переходу всієї правової системи України на дотримання букви й духу принципу верховенства права та наповнюються новим змістом і новітніми спеціальними принципами належного врядування;

– змінюються підходи до розуміння правової поведінки та застосування юридичної практики стосовно парадигми правової поведінки публичних службовців;

– змінюється також і юридична практика, поштовхом для чого є насамперед не обставини воєнного стану, а європейські стандарти та нові виклики, які виникають у суспільних відносинах;

– існують проблеми щодо повільного зрушення у правосвідомості значної кількості громадян щодо непідтримання ними непопулярних, однак потрібних для достойного життя реформ, зокрема щодо запровадження ринкових механізмів в енергетичній, комунальній сферах та мобілізації.

Список використаних джерел:

1. Ведерніков Ю., Папірна А. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 333 с.
2. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. Закон України від 3 березня 2022 р. № 2114-іх. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#tex>
3. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Верховна Рада України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 68. *Верховна Рада України*. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. *Верховна Рада*. Збірник наукових праць. Випуск 2, 2020 11 України. 2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
6. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п#Text>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Верховна Рада України*. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. Цвіка, О. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
9. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 656 с.
10. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2018 році. Схвалено Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 29 березня 2019 р. № 885. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Natsdopovid-2018.pdf>
11. Лазаренко М. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі: дисертація. Київ, 2017. 2015 с.

Kudin A.A. DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM AMIDST EURO-ATLANTIC INTEGRATION AND MARTIAL LAW IN UKRAINE

The article reveals some aspects of the development of the legal system under the conditions of Euro-Atlantic integration and martial law in Ukraine. It has been proven that in the conditions of the Russian-Ukrainian war; the legal status of Ukrainian citizens and other natural persons who are in the field of influence of the legal system of Ukraine changes. More than a million citizens of Ukraine joined the Armed Forces and other defense forces of Ukraine, all of them became combatants in accordance with the norms of international unitary law with all the resulting consequences. In particular, they received a legitimate duty to destroy the Russian invaders. Almost at the same time, civilians in Ukraine, both citizens and foreigners and stateless persons who are not combatants, received the right to destroy the Russian occupiers, which is being successfully carried out by Ukrainian partisans in the temporarily occupied territories. In the conditions of martial law associated with the full-scale invasion of Russian troops into Ukraine, the domestic public authorities were objectively reformed, some public authorities ceased to exist and new ones were created to perform specified and modernized functions of the state, as were the decrees of the President of Ukraine

military administrations. At the same time, the integration of Ukrainian society into EU values and standards does not stop, on the contrary, it has intensified. Political and military standards of NATO have a significant influence on the formation of the legal system of Ukraine in such conditions. General national principles of law are further confirmed, first of all, regarding the transition of the entire legal system of Ukraine to compliance with the letter and spirit of the principle of the rule of law, and are filled with new content and the latest special principles of proper governance. Approaches to the understanding of legal behavior and the application of legal practice in relation to the paradigm of legal behavior of public officials are changing. Legal practice is also changing, the impetus for which is primarily not the circumstances of martial law, but European standards and new challenges arising in social relations.

Key words: *combatant, Legal System, martial law, means of influence, NATO, principle, public administration, rule of law, standards, subjects, values.*